

Imanuels Kants, bibliotēka un Rietumu racionālisms

Atslēgvārdi: Imanuels Kants, bibliotēka, Rietumu racionālisms, kultūras forma, universālisms.

Imanuela Kanta dzīvē bibliotēka un grāmatniecība kā darba lauks un intelektuālisma eksistences telpa ieņem ievērojamu vietu. Paralēli pasniedzēja darbam Kēnigsbergas Universitātē Kants vairākus gadus strādā Kēnigsbergas pils bibliotekāra palīga amatā. Kādu laiku Kants dzīvo grāmatu tirgotāja Johana Jakoba Kantera mājā, kas kļuvusi par ievērojamu intelektuāļu pulcēšanās vietu un reizē par savdabīgu grāmatu krātuvi ar bibliotēkas iezīmēm. Te uzklausā aktuālās idejas, iepazīst jaunākās grāmatas, apmainās ar tām. Varētu teikt, ka bibliotēka Kantam tāpat kā vairumam Rietumu intelektuāļu bija neatņemams dzīves un darbības lauks.

Tāču, ja bibliotēku apzināmies kā specifiski izvērstu un uzturētu Rietumu kultūras formu, Kanta saistību ar bibliotēku var aplūkot daudz plašākā un principiālā nozīmē. Tādā gadījumā bibliotekārisma iezīmes caurauž visu Kanta filosofiju.

Kanta filosofiju var uztvert kā maksimāli sakārtotu un racionāli organizētu bibliotēku, kurā ikvienam plauktam vai atvilktni ir sava un būtiski neaizstājama vieta. Kanta filosofija ir nevis aforismu vai gudru domu uzplaisnījums un krātuve, bet gan rūpīgi izrisinātu un argumentētu atziņu apkopojums. Kants, balstoties uz Rietumu racionalitātes principiem, būvē grandiozu filosofisko sistēmu, kurā, tāpat kā labi organizētā un gadsimtos veidotā bibliotēkā, var meklēt un rast atbildes uz cilvēkam būtiskiem jautājumiem.

Varētu domāt, ka vēsturiskās attīstības gaitā ir realizējusies saistība (savstarpēja ietekme) starp bibliotēku kā specifisku un universālu Rietumu kultūras organizācijas formu un

Rietumu filosofiju kopumā. Intelektuālās dzīves, filosofijas un bibliotēkas organizācijā ir saskatāmas līdzīgas struktūras.

Savā rakstā būtībā centīšos iezīmēt tikai **divas tēmas:** 1) Kants, Rietumu racionālisms un *klasiskās filosofijas un bibliotēkas* centieni tvert pasauli visaptveroši un veselumā. Šādā iestādnē es runāju par Kanta bibliotekārismu. Nebūtu neiespējami runāt arī par Gotfrīda Leibnica, Georga Vilhelma Frīdriha Hēgeļa vai, piemēram, Frīdriha Šellinga, bibliotekārismu. Taču nekādā ziņā šo jēdzienu nevarētu attiecināt uz Blēza Paskāla filosofiskajām atziņām (kaut arī orientētas uz mūžīgo reliģiskā nozīmē, tās neveido filosofisku sistēmu kā veselumu). 2) Bibliotēkas (universālbibliotēkas) bezgalīgums un cilvēka dzīves galīgums; *lieta par sevi* kā cilvēciskās pasaules robežzīme un alkas pēc bezgalīgā Kanta filosofijā.

Itāļu rakstniekam, filosofam un semiotiķim Umberto Eko (1932–2016) ir darbs “Kants un pīlknābis”.

“Kāds sakars Kantam ar pīlknābi? Eko atbild – Nekāds.”¹ Sakars tomēr atklājas, ja iedomājamies, ka pīlknābis negaidīti nostātos Kanta priekšā, sagādājot vērā ņemamas problēmas filosofa izzinošajai sapratnei. Kants pīlknābi nekad nav redzējis, tas nepakļaujas nekādam sapratniskās darbības shēmai (shēma – būtisks izzinošās sapratnes elements Kanta filosofijā), tas izrauj dīvainu robu universālajā izzināšanas procesā, kas teorētiķim būtu steidzami jāaizpilda. Neteiksim, ka šo robu īpaši labi aizpildīt izdošas Umberto Eko.

¹ Eco, U. *Kant und das Schnabeltier*. München, Wien: Carl Hanser Verlag, 2000. Teksts uz apvāka.

Tēmas *Kants un pīlknābis* pieteikums varētu izsaukt nelielu šoku filosofiskajās spēlēs nepieredzējušam lasītājam. Bet kā ar tēmu *Kants un bibliotēka*? Pieļauju, ka arī šāda tēma lielai daļai lasītāju varētu šķist krietni vien samākslota. Mēģināšu argumentēt, ka tas tā nepavisam nav, – saikne ir būtiska un visai pārliedzinoša, ja aplūkojam Kanta filosofiju (ne tikai Kantu kā personu) un Rietumu universālbibliotēku (*biblioteca universalis*) plašā kultūras kontekstā.

Taču visupirms pievērsīsim uzmanību vienkāršākajam un acimredzamajam – kā jau iepriekš teikts, Kanta dzīve un radošā darbība visā mūža garumā bija saistīta ar grāmatniecību un bibliotēku. Daudzu Rietumu intelektuāļu biogrāfijas vēsti par viņu principiālu saistību ar bibliotēku – turklāt tā ir ne tikai informācijas avots un studiju vieta, bibliotēka filosofiskajos meklējumos laika gaitā kļūst par simbolisku formu, kuras uzdevums ir vēstīt par pasauli tās veselumā. *Biblioteca universalis* savā ideālā kļūst par intelektuālu pasaules modeli. Kā raksta Rietumu universitāšu vēstures pētnieks Viljams Klārks (*William Clark*): “Lielāko daļu baroka laikmeta universitāšu bija pārņēmis mērķis – ar sevi demonstrēt Visumu.”² Šis iedomātais mērķis iezīmē intelektuālo meklējumu ideoloģisko pamatievirzi. Tomēr realitātē bibliotēka visai bieži atšķiras no iztēlotā vēlamā ideāla. To atzīmē arī V. Klārks: “.. realitātē tā bieži vien bija kolekcionāru veidots visai savdabīgu lielu vai mazu krājumu haotisks krāvums”³.

Rietumu bibliotēku izveidošanās vēsturē izcila loma ir filosofam G. Leibnicam (1646–1716). Viens no visu laiku ievērojamākajiem domātājiem – Leibnics – bija arī bibliotēku darbības teorētiķis un bibliotekārs šā vārda ierastajā nozīmē. Pēc filosofijas un tiesību studijām Maincā un Parīzē Leibnics uzsāk bibliotekāra darbu un 1676. gadā kļūst par hercogu

bibliotekāru Hanoverē. Šo amatu viņš ieņem līdz pat mūža beigām. Leibnics uzskata, ka laba bibliotēka ir grandiozs **vispārējs arhīvs**. Ar šo atziņu sadzīvo filosofiskajā racionālismā dibinātā pārliecība, ka bibliotēkās, sekojot Rietumu universitāšu tradicionālajam iedalījumam četras fakultātēs, jāveido sistemātiskie katalogi. Pēc filosofa domām, tieši šāda sistematizācija orientē uz pasaules metafiziskās kārtības redzējumu, universālām zināšanām.

Rietumu kultūras vēsture liecina, ka darbs bibliotēkā paralēli pamatprofesijai kādā zinātnes jomā Leibnics un Kanta laikā, arī vēlāk, tiek uztverts kā dabiska parādība. Šā raksta uzdevums nekādā ziņā nav izsekot visus gadījumus, kad izcils zinātnieks, filosofs vai literāts veic atzīstamu darbu bibliotēkas laukā. Tomēr, lai aina būtu skaidrāka, minēšu vēl dažus piemērus.

Tomasu Torildu (*Thomas Thorild*, 1759–1808) varētu uzskatīt par Kanta laikabiedru. Viņš bija zviedru dzejnieks un filosofs. Dažkārt viņu mēdz dēvēt par feministu, katrā ziņā viņam rūpēja sieviešu tiesības. Par brīvdomību viņš uz četriem gadiem tika izraidīts no Zviedrijas. Torilds apmetās Vācijā (tolaik zviedriskajā Greifsvāldē), kur pēc kāda laika kļuva par Greifsvāldes Universitātes literatūras profesoru un bibliotekāru, paralēli veidojot savu filozofisko uzskatu sistēmu, kas apkopota darbā “Maksimums vai Arhimetrija” (“Maximum seu Archimetria”). Sekojot “vētras un dziņu” laika aicinājumiem, Torilds sliecas atainot lielas kaislības, brīva gara meklējumus. Brīvais gars, kā redzams, viņam netraucē strādāt bibliotēkā.

Arī mūsdienu pasaulē bieži vien bibliotēkās, dažādu apstākļu un apsvērumu virzīti, darbu guvuši citu specialitāšu pārstāvji – galvenokārt filosofi un literāti.

Viens no spožākajiem mūsdienu “bibliotekāriem” bija argentīniešu dzejnieks un esejists Horhe Luiss Borhess (*Jorge Luis Borges*, 1899–1986). Vārds “bibliotekārs” likts pēdīnās ne tāpēc, ka Borhess būtu bijis slikts bibliotekārs, bet gan tāpēc, lai pateiktu, ka viņš nav tikai bibliotekārs. Viņš ir “rakstnieks-bibliotekārs” – viens, bet divās hipostāzēs. Un bibliotekārs viņš ir pirmām kārtām nevis tāpēc, ka strādātu bibliotēkā, bet gan tāpēc, ka bibliotēka

² Кларк, У. *Академическая харизма и истоки исследовательского университета*. Москва: Издательский дом Высшей школы экономики, 2017, с. 417.

³ Turpat.

kā arhetipiska forma ir ienākusi, iesakņojusies viņa filosofisko pārdomu centrā, šķiet, ka šī forma Borhesa apziņā brīžiem gūst eksistenciālas realitātes aprises, reizēm rādot biedējošus vaibstus bezgalības vai bezjēgas labirintu veidolā. Arī Borhesa iztēlotās Bābeles bibliotēkas bezgalīgie gaiteni iedves šausmas. Vienlaikus pasaule “filosofa-bibliotekāra” priekšā nober neizmērojamu lietu un parādību kaudzi, kas rosina tajā meklēt būtisko un paliekošo, – to, kas cauri laikmetiem uzrunā arī mūsdienu cilvēku, iekļaujas viņa eksistenciālajā telpā.

Raksturojot Borhesa daiļradi, literatūrzinātnieks Guntis Berelis raksta: “Borhess funkcionēja kā filtrs, kas atsijāja šīs aizlaiku būšanas un izbīdīja mūslaiku kultūras priekšplānā – bet nu jau eleganti paradoksālu metaforu skatā; precīzāk, kultūra jau to visu gaidīja – un Borhesam bija jānāk, gribi vai negribi. Būtībā Borhess tikai pārtulkoja mūslaiku literatūras valodā dažas prātnieciskas idejas, kuru cilme meklējama tajos tālajos laikos, kad racionālās un iracionālās būšanas vēl netika šķirtas. Tā vien liekas, ka Borhess bija nevis rakstnieks, bet ģeniāls bibliotekārs, kurš, labi orientēdamies milzīgajos kultūras mantojuma krājumos, atlasīja tos tekstus un autorus, kuru gaidības viņš kādā miklainā veidā bija saklausījis literatūras zemslāņos.”⁴

Borhess un Kants. Vai iespējams abu domātāju jēgpilns salīdzinājums? Pieļauju, ka daudziem lasītājiem centieni salīdzināt Kanta un Borhesa atziņas varētu atsaukt atmiņā Umberto Eko grāmatas nosaukumu – “Kants un piļknābis”. Protams, abu domātāju filosofiskās orientācijas radikāli atšķiras. To nosaka arī laiks un kultūra, pie kuras viņi pieder. Kants ir viens no spilgtākajiem Rietumu racionālisma pārstāvjiem. Borhesa darbos drīzāk vēsti eksistenciālas ievirzes iracionālists. Tomēr abus vieno daži fundamentāli (pat eksistenciāli) jautājumi. Abi jautā par mūžību, bezgalību, par mūžīgā attiecībām ar laicisko, ar pasaulisko lietu un parādību gūzmu. Kantu mūžīgais nebiedē, tas liek jautāt,

raisa izbrīnu, turklāt filosofu, sekojot Rietumu racionālisma tradīcijai, meklē iespējas parādību pasauli kārtot ap kādu nemainīgu kodolu, ko viņa filosofijā iezīmē apriorās sapratnes un prāta formas. Šīs formas apvalda arī mūžību un bezgalību, tās samierina bezgalīgo ar galīgo. Borhesā bezgalīgais raisa neizpratni un mulsumu, viņš necenšas tajā iedomāt (iefilosofēt) kārtību, tomēr jautājums par paliekošo bezgalīgajā lietu un parādību lavīnā nezūd, – Borhess šajā lavīnā tiecas rast mūžsenas, vairāk vai mazāk nemainīgas kultūrformas. Ap šīm formām centrējas katra konkrētā reālā cilvēka pasaule. Šīs formas veido arī Borhesa garīgo bibliotēku.

Runājot par Kantu un bibliotēku, gribētos pieminēt filosofu un Kanta tulkotāju Ati Rolavu (1897–1969). Tikai 150 gadus pēc pirmizdevuma iznāca galvenais Kanta darbs “Tīrā prāta kritika” Ata Rolava tulkojumā. Līdz ar to aizsākās ceļš Kanta darbu tulkošanai un izdošanai, apguvei un interpretācijai. A. Rolavs uzcītīgi strādā, tulkojot citus ievērojamākos Kanta darbus. Tulko arī pēc 1940. gada, kad nav ne mazāko cerību tuvākajā nākotnē tos izdot. 1944. gadā top “Spriešanas spēju kritikas” tulkojums, no 1950. līdz 1966. gadam tiek pārtulkots darbs “Reliģija vienīgi prāta robežās”, 1955. gadā – “Tikumu metafizikas pamati”. Šķiet, tikai nebeidzama mīlestība uz patiesi dzienu filosofiju, kantiska nesavtība, mūžības izjūta un ticība cilvēcības uzvarai ļauj Rolavam veikt šo titānisko darbu. Tiek pārtulkoti visi nozīmīgākie Kanta sacerējumi. Taču šim darbam nenoliedzami ir uzlikts traģisma zīmogs. Būdam viens no sava laika filosofiski izglītotākajiem cilvēkiem Latvijā, A. Rolavs pēc kara bija spiests strādāt atrautībā no filosofijas terminoloģijas un zinātniskās valodas veidošanās procesa, bet tas viņa tulkojumus ir darījis nelasāmus. Maizes darbs tika darīts, strādājot dažādās bibliotēkās. Līdz ar to Rolava dzīve iezīmē vēl kādu iespējamu bibliotēkas funkciju: bibliotēka kā patvēruma vieta garīgās nebrīves apstākļos. Šo rindu autoram nav informācijas par Rolava attieksmi pret bibliotekāra darbu, taču viņa dzīve un darbība rāda, ka prioritāte vienmēr ir bijusi Kanta darbu tulkojumiem.

Taču atgriezīsimies pie Kanta. Tātad Kants kā personība nepārprotami ir saistīts ar

⁴ Berelis, G. Borhesa evaņģēlijs. No: Borhess, H. L. *Stāsti*. Rīga: Jumava, 2002, 244.–245. lpp.

bibliotēku, taču šīs saistības dziļākās sakarības sapratīsim, ja analizēsim to cilvēka pasauli, kurā mīt Kants un kurā savu vietu radusi arī specifiski organizēta bibliotēka.

Ir runa par šās “cilvēka pasaules” **elementu sakārtotību, to funkcionalitāti.**

Katrā kultūrā atradīsim atšķirīgus pasaules skatījuma, izpratnes un sakārtojuma principus, eksistenciālās telpas strukturējuma rīkus un līdzekļus, kas galarezultātā iedibina specifiski organizētu cilvēka pasaules vienību. Austrumu, Rietumu, antīkā, viduslaiku, jaunlaiku kultūra, vācu, latviešu kultūra – ar to ir jāsaprot noteikta pasauli veidojošo elementu organizācija, funkcionālās sakarības starp šiem elementiem.

Dažādos laikmetos un pasaules reģionos “cilvēka pasaules” var būt ļoti atšķirīgas.

Protams, tajās atradīsim arī cilvēciski kopīgus elementus (kā norādīju, tieši tādus meklē Borhess). Atsaucoties uz Borhesa paradoksu spēli (kādu Borhesa darbu), šo atšķirību akcentē franču filozofs Mišels Fuko. “Šajā darbā tiek citēta “kāda ķīniešu enciklopēdija”, kurā teikts, ka dzīvnieki iedalās 1) imperatoram piederošos dzīvniekos, 2) balzamētos, 3) pieradinātos, 4) piena sivēnos, 5) sirēnās, 6) pasaku dzīvniekos, 7) klaiņojošos, 8) ietvertos šajā klasifikācijā, 9) tādos, kas plosās kā neprātīgi, 10) neskaitāmos, 11) uzgleznotos ar ļoti smalku kamieļspalvu otiņu, 12) un citos, 13) tādos, kas tikko sasītuši krūku, 14) tādos, kas no attāluma izskatās pēc mušām.”⁵

Ne mazāk spilgti par kultūru atšķirībām dažādos Rietumu pasaules laikmetos un reģionos runā dāņu kulturologs Rūdolfs Brobijs Johansens (*Rudolf Broby Johansen, 1900–1987*) darbā “Māksla un appasaule”. Johansens, analizējot dažādas kultūras pasaules, galvenokārt operē ar formas, gara, laikmeta un **laikmeta stila** jēdzieniem. Pēc viņa domām, ir parādības (formas), kas konkrētā laikmetā caurvij jebkuru cilvēciskās darbības rezultātu. Johansens raksta: “Tēlotājmākslu pārstāvošie mākslinieki zināmā

mērā ir cilvēces acis. Gars, kas darbojas ikreizējā sabiedrības laikmetā, kas to ir izsaucis, ir jūtams pilnīgā mākslasdarbā, taču arī mazāk godātu ikdienā lietojamu priekšmetu izskatā. Siksta madonna un Milosas Venēra piederas citādi pasaulei nekā tā, kurā mēs diendienā dzīvojam. To pašu garu, kurš savu komplicēto un izsmalcināto izpausmi guvis dižā mākslasdarbā, pavisam vienkārši var izjust arī tūkstošos lietu, ar kurām mums ik dienas ir darišana, vienalga, vai tie būtu darbarīki, ēkas, apģērba gabali vai transporta līdzekļi, pilsētu plāni vai galda rīki, mēbeles vai mašīnas, frizūras vai tiltu konstrukcijas.”⁶ Šo atziņu ilustrācijai Johansens izveidojis tabulas, kuras, pēc viņa domām, demonstrē noteikta laikmeta garu (gotika un baroks). **1 2** Johansens savos kulturoloģiskajos pētījumos pirmām kārtām meklē noturīgas formas, kas iezīmē konkrētas kultūras kodolu. Jādomā, ka šādu formu apkopojums arī veidotu viņa bibliotēku. Iespējams, ka Johansena mēģinājumus pilnībā, katedrālē un zābakā saskatīt vienotu stilu un garu gan varētu uzskatīt par nedaudz samākslotiem, taču grūti būtu apšaubīt raksturīgu formu esamību jebkurā konkrētā kultūrā.

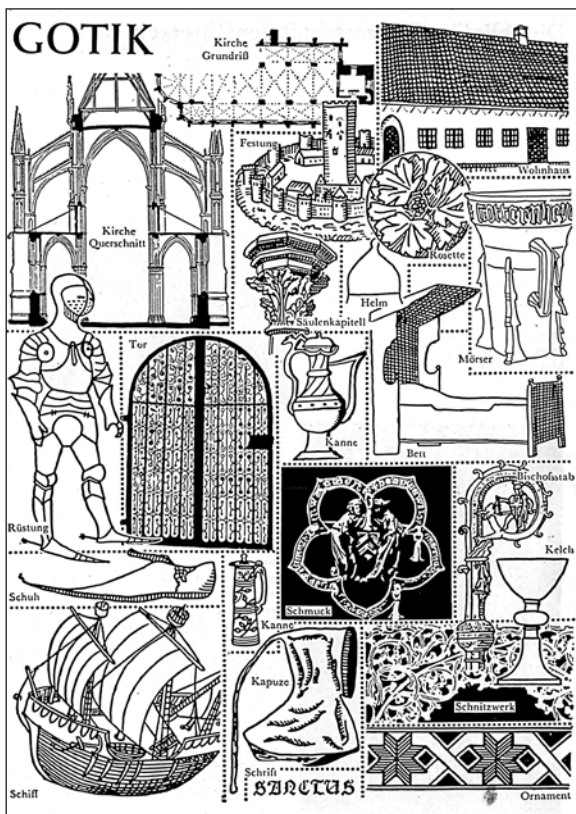
Tātad “cilvēka pasaule” ir noteikta pasauli veidojošo elementu organizācija, bet, ja runājam par “Rietumu pasauli”, kurā mīt arī Kants, tad šī organizācija jāaplūko Rietumu racionālisma horizontā. Varētu teikt, ka pat tā dēvētais “Rietumu misticisms” ir specifiski racionāli organizēts.⁷

Rietumu racionālisma noteicošā iezīme: skatīt pasaules uzbūves un pastāvēšanas principus no pirmsākumiem, pirmpamatiem. Pasauli var izprast un interpretēt, tikai aptverot to veselumā. **Pasaule veselumā ir grandioza universālbibliotēka.** Aizsteidzoties priekšā notikumiem – arī **Kanta filosofija** savā būtībā pretendē uz šādas grandiozas un bezgalībā

⁵ Foucault, M. *Die Ordnung der Dinge – Eine Archäologie der Humanwissenschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1966, S. 17.

⁶ Johansen, R. B. *Kunst und Umwelt*. Dresden: Verlag der Kunst, 1964, S. 11.

⁷ Par to detalizētāk sk.: Kūlis, R. Kant und Rahner (Karl Rahners und Immanuel Kants geteiltes Schicksal der westlichen Rationalität). In: *Die Grenze des Menschen ist göttlich*. Berlin: Parerga Verlag, 2007, S. 283–301.

1 Gotika

izvēršamas universālbibliotēkas statusu. Pēc Kanta ieceres tā ir dibināta uz nemainīgiem pamatprincipiem.

Pēc Kanta domām, šādus pamatprincipus piedāvā viņa filosofija. “Ja ir zinātne, kas patsies vajadzīga cilvēkam, tad tā ir tā, kuru es mācu, – proti, atbilstošā veidā ieņemt cilvēkam ierādīto vietu pasaulē – un tāda, no kuras var iemācīties, kādam jābūt, lai būtu **cilvēks** [izcēlums mans – R. K.]”⁸

Kā zināms, Kants “Tirā prāta kritikā” izvirza trīs slavenos jautājumus:

1. **Ko es varu zināt?** – Varam izzināt tikai parādības (Kants). Nav iespējamās objektīvas zināšanas (postmodernisms). Visu, bet pakāpeniski (marksisms).
2. **Kas man jā dara?** – Ko gribu, to daru, kā *jūtu*, tā daru (mūsdienas). Kalvinisms, luterānisms – protests pret katolicisma pārspīlēto racionalitāti, spekulatīvo racionālismu.
3. **Uz ko es drīkstu cerēt?** – Ne uz ko, eksistenciālisms.

Vēlāk šie jautājumi Kanta antropoloģijā rezultējas ceturtajā – **Kas ir cilvēks?**

Kur Kanta filosofijā meklēt atbildi uz šo jautājumu? **Darbu kopumā**, pat tad, ja kādā darbā tieši netiek runāts par cilvēku.

Kanta “Tirā prāta kritika” formāli, arī principiāli un konceptuāli nav Kanta galvenais darbs. Tas ir sagatavojums, lai varētu sniegt pamatotu atbildi uz ceturto jautājumu.

Kas ir cilvēks?

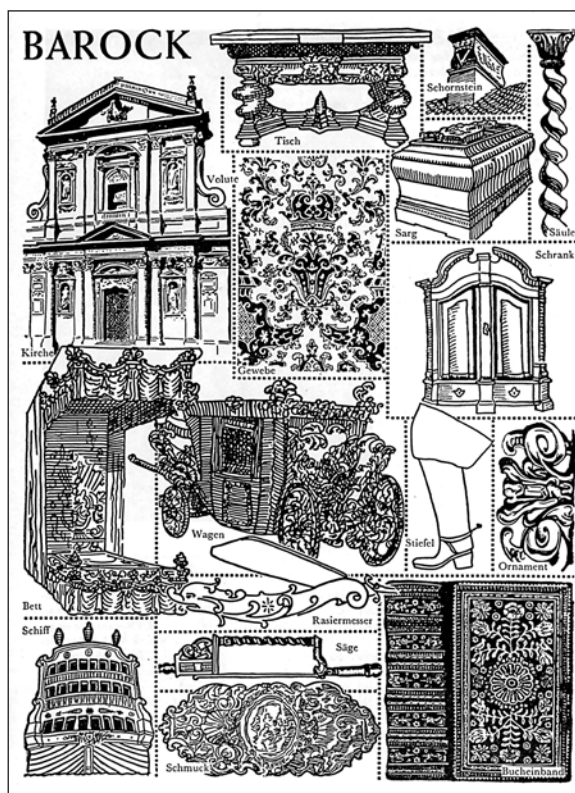
“Tirā prāta kritika” tieši nemeklē atbildi uz šo jautājumu. Taču jautājums vieš skaidrību arī par šā darba vietu un lomu Kanta filosofijas kopainā. “Tirā prāta kritiku” bieži mēdz dēvēt par filosofa galveno darbu, turklāt par darbu, kas radikāli orientēts uz izziņas teorijas problemātiku. Jautājuma **Kas ir cilvēks?** kontekstā kļūst skaidrs, ka “Tirā prāta kritika” tomēr ir tikai sagatavojums galvenā uzdevuma veikšanai – rast atbildi uz šo mūžseno jautājumu.

⁸ No: Кант, И. Заметки в книге «Наблюдения над чувством прекрасного и возвышенного», соч. в 8 т. Т. 2. Москва, 1994, с. 373.

Tas nemazina darba nozīmīgumu, un, neapšaubāmi, tam ir patstāvīga un grandioza loma zinātniskuma iedibināšanā Rietumu kultūrā. *Tā ir izziņas teorija, cilvēka prāta spēju analīze, taču tāda, kas vieš arī skaidrību par cilvēka vietu pasaulē.* Cilvēkam jāapzinās, ka viņš ir galīga, savās spējās un esamībā ierobežota būtne, – cilvēka prāts, lai cik sāpīgi arī to būtu apzināties, nelīdzinās dievišķajam intelektam. Izzinātspējai ir jutekliskuma un pieredzes noteiktas robežas. “Man tātad bija jāpaceļ [jāierobežo] zināšana (*das Wissen*), lai gūtu vietu *ticībai*,” raksta Kants.⁹ Kants ierobežo zināšanas vai, precīzāk izsakoties, cilvēka ilūzijas par savu izzinātspēju neierobežotību. Viņš nealkst līdzīgi spekulatīvajiem metafiziķiem ielauzties pārpasaulīgā noslēpumos. Kants vēlas rast ticībai cieņpilnu vietu, reizē paaugstinot zinātni un ierādot tai (dabaszinātniskās izpētes aspektā) nepārkāpjamas robežas. Reizē būtībā tiek paaugstināta arī reliģija, prātā rodot tai nesatricināmus pamatus, nodalot to no sekla vizionārisma un mānīcības. Tur, kur zinātnei jāapstājas, ja tā vēlas palikt zinātne, varam dot vietu ticībai, kas, pēc filosofa domām, ir cilvēciskās eksistences neatņemams elements.

Cilvēks, atzīst Kants, ir dabas daļa un kā tāds pakļauts fiziskajām likumsakarībām. Taču cilvēks ir arī brīvība. Cilvēks savā būtībā ir esamība starp brīvību un nepieciešamību. Tieši šī situācija un pretrunas, ko tā producē, padara “Tirā prāta kritiku” par **cilvēcisku drāmu**, kuras izvērsumu raksturo eksistenciāla spriedze un metafizisku atskaites punktu meklējumi. Šo spriedzi, kurai līdzvērtīgu varam ieraudzīt Šekspīra drāmās, būtiski nemazina tas, ka Kanta darbi uzrakstīti sausā un formalizētā valodā.

I. Kanta filosofiju varētu raksturot kā vienu no spilgtākajām Rietumu racionālistiskās kultūras izpausmēm. Veicot “Kopernikam līdzīgo” apvērsumu filosofijā, tā stingri iezīmē zinātniskās izpētes robežas. Kanta filosofijā teorētisko pamatojumu gūst apgaismības laikmeta

2 Baroks

⁹ Kants, I. *Tirā prāta kritika*. Rīga: Zinātne, 2011, B XXX, 35. lpp.

kultūrai adekvāta cilvēka izpratne, kas, apliecinot **universālismu, reizē paver ceļu cilvēka radošā gara un individualitātes realizācijai.**

Viens no Kanta filosofijas mezglpunktiem ir mācība par **lietu par sevi.**

Lieta par sevi ir izziņas situācija, kas atdala laicīgo no mūžīgā, cilvēcisko intelektu no dievišķā intelekta. “Lieta par sevi” ir nevis objektu vai personu raksturojums, bet gan apzīmējums cilvēciskās izziņas robežai. Būtu pat absurdi jautāt, vai galds, krēsls, kāda persona ir “lieta par sevi”. Pēc Kanta domām, izziņas procesu var turpināt bezgalīgi, taču jāpatur prātā viens nosacījums: šā procesa rezultātam nepiemīt absolūtu un pabeigtu atziņu raksturs. Tas būtu iespējams tikai dievišķajam intelektam, nevis cilvēka sapratnei. Tieši šī principiālā nepabeigtība nosaka cilvēka izziņas un eksistences traģiku.

Ar Kanta “lietu par sevi” principiāli sasaucas kāda universālbibliotēkas tēla šķautne, līdzīgā veidā iezīmējot cilvēciskās eksistences traģiku. Arī šajā gadījumā runa ir par bezgalības tēlu. Arī Borhesa “Bābeles bibliotēka” nostāda cilvēku bezgalības priekšā – lai cik tālu mēs ietu, nekad nebūs iespējams nonākt līdz galapunktam.

Kants nevērsas pret cilvēka centieniem pārkāpt zinātniskās izziņas robežas, ielauzties prāta ideju valstībā. Filozofs tikai, nonākot pie sapratniskās izziņas robežas, aicina atskatīties un paturēt prātā, kur esam nonākuši. Atšķirībā no Kanta viņa laikabiedri Johans Georgs Hāmanis un Johans Gotfrīds Herders, mēģinot iebrist pārdabiskā pasaulē, pat necenšas noslaucīt kājas.

Kopumā Kanta filosofijā kā “universālbibliotēkā” valda racionāli optimistiska gaisotne. Ja pabīdām malā cilvēka pretenzijas savās izziņātnspējās līdzināties dieviem, universālbibliotēkas plašais un racionāli noapaļotais tvērums mūs varētu apmierināt. Tajā ir skaidri iezīmēts centrs, tāpat arī labi strukturēta perifērija (grāmatplaukti), kurā labi var orientēties cilvēks, reizē saglabājot cieņu pret dievišķo noslēpumu un neizzināmo.

No universālbibliotēkas kā kultūras formas radikāli atšķiras mājas jeb **interesu** bibliotēka.

To varētu pārstāvēt, piemēram, Hāmanis, Īzaks Ņūtons, arī Paskāls un Martins Heidegers.

Interesu bibliotēkas metaforas lietojums ir adekvāts tad, ja jārūnā par kādu pētnieku, kuru pilnībā savā varā pārņēmušas kādas idejas, kuras pilnībā aizēno racionālu skatījumu uz pasauli veselumā. Pētnieks vēlas teikt neizsakāmo, tuvoties dievišķajam noslēpumam, vēstīt esamības patiesību. Viņa “bibliotēka” var būt ģeniāla, taču tā neizbēgami būs fragmentāra. Plaši pazīstamas ir Blēza Paskāla metaforas: viņa redzējumā cilvēks stāv divu bezdibeņu priekšā, tie ir bezgalība un neesamība.

Heidegers runā par cilvēka eksistenci uz draudošas nogāzes. Esamība viņa redzējumā ir mīkla un noslēpums.

Pārsteidzošā kārtā līdzīgs misticisms nav svešs arī Kantam – filosofam, kurš strikti centās nospraust zinātniskās izziņas robežas. Taču daudzi ļoti bieži aizmirst, ka centieni noteikt šīs robežas, noskaidrot cilvēciskās izziņas specifiku nav Kanta pašmērķis. Viņa darbības patiesais stimulē ir tieksme pēc nenosacītā. Filozofā dziļu godbijību un izbrīnu raisa zvaigžņotā debess, morālais likums dvēselē. Taču ar tādu pašu apbrīnu un godbijību Kants dziļi sirdī nes Dieva ideju, nespējot iedomāties, ka varētu to pazaudēt. Kants meklē iespēju, kā bez pretrunām Absolūto varētu domāt un varētu tam ticēt. Absolūtais vienmēr ir attālināts, tas aicina bezgalībā, neļaujot ne mirkli apstāties. Kantam bezgalības mistiskais aicinājums reizē ir arī aicinājums iedziļināties neizsmeļamā lietu daudzuma galīgumā. Turklāt ir svarīgi noteikt dabaszinātniskās izziņas robežas, lai rastu īsto vietu ticībai.

Kants aizvien vairāk sliecas domāt, ka pastāv divas patiesīguma formas: ar pieredzi un loģiski matemātiskās metodes izmantojumu saistītās dabas nepieciešamības patiesīgums un tāds patiesīgums, kas mīt metafizikas, cilvēka iztēles un fantāzijas – arī morāles – jomā. Tas iezīmē brīvības jomu. Taču, veicot zinātnisku darbību, cilvēks nedrīkst aizmaldīties fantāzijas pasaulē.

Savulaik neoplatonisma filosofijas ietekmē (nevis balstoties uz empīriskiem pētījumiem)

Nikolajs Koperniks atzina, ka nevis Saule riņķo ap mums, bet mēs riņķojam ap Sauli. Šo Kopernika neoplatonisko atziņu vēlāk apstiprināja dabaszinātne. Kants veic Kopernikam līdzīgu apvērsumu filosofijā. Viņš ierauga, ka izziņas procesā nevis prāts piemērojas lietām, bet gan lietas prātam.

Šī atziņa pārvērš lietas fenomenos – parādībās –, visā asumā izvirzot jautājumu par adekvātas izziņas iespējamību. Kā fenomenu pasaulē iespējamas precīzas zināšanas?

Pēc Kanta domām, atbilstība starp saprātu un pasauli pastāv, tomēr pastāv īpaša – nevis ierastajā naivajā nozīmē, t. i., Kants domā, ka pasaule, kuru izskaidro zinātne, jau ir prāta sakārtota pasaule. Līdz ar to tas, ko mēs dēvējam par dabas procesu likumiem, būtībā ir radies no vērotāja iekšējās organizācijas un viņa savstarpējās iedarbības ar ārējo objektu, bet tieši tādēļ šie objekti paši par sevi ir neizzināmi, jo nodalīt vērotāja iekšējās organizācijas struktūras no vērojama objekta praktiski ir neiespējami.

Tomēr zinātniskā izziņa, uzsver Kants, var realizēties tikai saistībā ar pieredzi, t. i., vienotā veselumā sakausējot juteklisko pasauli, tās uztveri un sapratnes darbību. Jebkurš mēģinājums iziet ārpus pieredzes sfēras ved fantāzijas un sapņu valstībā.

Kants noliek cilvēku izzināmās pasaules centrā, piedēvējot primāro lomu viņa izzinošajai prāta aktivitātei, kura veido pasaules ainu.

Kants, humanizējot zinātņi, satricina tradīciju, uz kuras balstījās Renē Dekarta un Ņūtona iedibinātās dabaszinātnes.

Kanta kopernikāniskā revolūcija nenoliedzami nostiprināja zinātniskās izziņas pozīcijas, izslēdzot no tās metafiziskas spekulācijas. Reizē, noraidot metafiziskās pretenzijas izdibināt pārpasaulīgo un apliecinot cilvēka neremdināmo sliecību uz to, Kants iezīmē brīvības sfēru, atdod zvaigžņotajai debesij noslēpumu, neizdibināmību, kuru tai būtībā bija laupījis spekulatīvais racionālisms.

Kā to apliecina mūsdienu literatūra (un kultūra kopumā) un socioloģiskie pētījumi, cilvēks bez kantiski racionālu ideju pasaules ir realitāte, kas bieži izpaužas kā pasaules ainas sadrumstalotība, fragmentāra apziņa un bieži arī kā asi izjūsts pasaules vienības apziņas deficīts, kas tiek remdēts mūsdienu reliģiskajā sektantismā, baudas meklējumos utt.

Biblioteca universalis kā garīga parādība lielā mērā ir sabrukusi. Tās vietā ir stājušās grandiozas informācijas krātuves, kurām, protams, ir izcila loma tehniskās civilizācijas attīstībā, sabiedrības materiālās labklājības nodrošināšanā.

Tomēr gribētos domāt, ka arī mūsdienu sabiedrība tikai iegūtu, ja tā savā pasaules redzējumā un izpratnē spētu apvienot kantiskā universalisma, *biblioteca universalis* un informācijas krātuves ideju.

Avoti un literatūra

Berelis, G. Borhesa evaņģēlijs. No: Borhess, H. L. *Stāsti*. Rīga: Jumava, 2002, 244.–245. lpp.

Eco, U. *Kant und das Schnabeltier*. München, Wien: Carl Hanser Verlag, 2000.

Foucault, M. *Die Ordnung der Dinge – Eine Archäologie der Humanwissenschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1966.

Johansen, R. B. *Kunst und Umwelt*. Dresden: Verlag der Kunst, 1964.

Kants, I. *Tīrā prāta kritika*. Rīga: Zinātne, 2011.

Kūlis, R. Kant und Rahner (Karl Rahners und Immanuel Kants geteiltes Schicksal der westlichen Rationalität). In: *Die Grenze des Menschen ist göttlich*. Berlin: Parerga Verlag, 2007, S. 283–301.

Кант, И. Заметки в книге «Наблюдения над чувством прекрасного и возвышенного», соч. в 8 т. Т. 2. Москва, 1994.

Кларк, У. *Академическая харизма и истоки исследовательского университета*. Москва: Издательский дом Высшей школы экономики, 2017.